

Peter KUZMIČ

Vrijeme i vječnost

Etika, politika, religija

Matica hrvatska Osijek, 2006, 275 str.

Peter Kuzmič, teolog protestantske provenijencije, koji je nakon studija na Harvardu doktorirao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu disertacijom *Biblijska društva i njihova Biblija na južnoslavenskom tlu u XIX. stoljeću*, koju je potom izdavačka kuća Kršćanska sadašnjost iz Zagreba 1983. godine tiskala pod nazivom "Vuk-Daničićevo Sveto pismo i biblijska društva" u svojoj ediciji *Analecta Croatica Christiana*, ubraja se u red vodećih i najuglednijih intelektualaca u Hrvatskoj.

Većina tekstova, prije nego su stavljani u format knjige, bili su publicirani u obliku kolumne od kraja 2000. godine pa do samog kraja 2005. u hrvatskim dnevnim novinama, tjednim te periodičnim časopisima. Upravo šaroliki spektar tiskanih medija može ukazivati i na želju autora da dosegne i šaroliko čitateljstvo.

Čitajući ovo djelo moglo bi se najprije pomisliti da se radi o odvojenim i uglavnom nepovezanim dijelovima. Ali, kada se udubimo malo pozornije, vidimo kako tekstovi sadrže misao vodilju, kao kada se piše dnevnik. Dnevnici su po svojoj naravi subjektivni, jer govore o intimnim zapažanjima, pa i procjenama. O podjeli sa širom publikom ponekada se u prvom trenu ne razmišlja, pogotovo ne da se ponude u obliku jedne kvalitetno uređene knjige. Upravo to Kuzmič postiže svojim jednostavnim i pristupačnim pisanjem.

Većina priloga tiskana je u Glasu Slavonije, a ostali u tjedniku *Danas* ("Zahvalnost bez oduševljenja" i "Došlo im do mozga", 1992), *Vjesniku* ("Tri uskrсна poziva Lijepoj našoj", 2001), *Feral Tribuneu* ("Hrvati ne slušaju Papu", 2003), *Glasu Koncila* ("Paljenje knjiga", 2003), *Jutarnjem listu* ("Nije bilo sukoba s Bozanićem", 2003) te u časopisima *Izvori* ("Što sam govorio Tuđmanu", 1996) i *Duhovno vrelo* ("Nema evangelizacije bez učenja", 2005).

Ova zbirka kolumni već u svom naslovu govori o karakteristikama suvremenog doba i to ne samo u Hrvatskoj ili regiji, već i u svjetskim razmjerima. Članak "Autobiografsko-esekerski fragmenti" tiskan je u zborniku zapisa *Nebo nad Osijekom* (MH Osijek, 2003), a tijekom druge polovice 90-ih četiri su teksta prevedena na engleski: u *Christianity Today* 1994. i 1996. ("Protiv plemenske Europe" i "Bosanske gorke istine"), u *Religious Broadcasting* 1996. ("Izazovi post-komunističke Europe"), te u *Contacts* 2004. ("Moral i realnosti izgradnja nacije").

Peter Kuzmič nastoji kroz tekstove objediniti prolaznost vremena s vječnošću. On kroz svoje tekstove ne namjerava ostati na teoretskoj razini, već želi biti praktičar. Kao što ga je okarakterizirao kolumnist *Jutarnjeg lista* Darko Pavičić u rubrici *Ispovjedaonica* ("Kuzmič za predsjednika", *Jutarnji list*, 16. prosinca 2006. godine), Kuzmič

“nije samozadovoljni socijalni teolog, koji s visine društvu tumači potrebu kršćana da se late općeg dobra nego pravi ‘šljaker’, koji će zasukati rukave i juriti od jednog do drugog kraja zemlja kada zatreba”.

Kada se govori o knjizi, čiji je predgovor napisao profesor Miroslav Volf sa Sveučilišta Yale, može se spomenuti kako se ona sastoji od četiri cjeline. U prvom dijelu, *Hrvatska između prošlosti i suvremenosti*, Kuzmič promišlja o hrvatskoj stvarnosti, ne zadržavajući se na “kopanju po prošlosti”. U drugom dijelu, *Duhovno-etički i ekumenski izazovi*, kao što i sam naziv ukazuje, govori o religijskim, napose kršćanskim međuodnosima. U trećem dijelu, *Europske teme i globalne dileme*, dodiruje aktualne i suvremene međudržavne i osobne odnose, posebno kada se to promatra kroz djelovanja pojedinaca. S obzirom na to da je Kuzmič ugledni profesor na post-diplomskom studiju Gordon-Conwell u Bostonu i posljednje, nije neočekivano da četvrto poglavlje, *Iz američke perspektive*, daje promišljanja osobe rođene na području bivše Jugoslavije koja promatra suvremenost iz perspektive Amerikanca.

Objektivna snaga tekstova je u tome da se najčešće odnose na vrijeme koje je ispred nas, a ne na vrijeme koje se proživjelo. To se ne odnosi samo na ekumenski i međureligijski dijalog, iako je knjiga usmjerena na to, nego i na to da politika bez etike ne može služiti čovjeku. Autor tekstovima ne namjerava polemizirati, bilo da se radi o političarima ili teolozima, ali izražava zabrinutost za današnje kršćanstvo te upozorava na potrebu odgovaranja izazovima i vremena i vječnosti.

Dva međusobno ovisna procesa koja obilježavaju modernu svjetsku i europsku scenu jesu globalizam i regionalizam. Ako globalizam vodi sve većoj povezanosti i međuovisnosti na svim područjima me-

đunarodne suradnje i komuniciranja, tada regionalizam nastoji ostvariti jačanje međunarodnih veza zemalja koje povezuje zemljopisna blizina i regionalna pripadnost, a zbog toga su i nastale mnogobrojne integracije i grupacije. Kuzmič promatra globalizaciju kao proces koji ima dobrih, ali i loših strana. Upravo pojedinac svojim moralnim angažmanom treba doprinositi pozitivnoj globalizaciji.

Možda bi neki drugi konteksti govora o nebu i gradu, koji se svakako ne trebaju odnositi samo na Osijek, mogli promišljati o dodirima ili susretima stvarnosti i idealnoga, materijalnog i duhovnog. Promatrajući međuodnos vremena i vječnosti, mogli bismo zamisliti da je – ako je Bog stvorio vrijeme u kojem živi čovjek – vječnost beskonačno vrijeme jer Bog živi u vječnosti. Kroz tekstove Kuzmiča mogli bismo nazrijeti da vrijeme ne može postati vječnost jer je ono slijed događaja koji odmah postaju prošlost, a budućnost tek iščekujemo.

Ipak, dolaskom Isusa Krista na ovaj svijet čovjeku je omogućeno da dohvati vječnost u kojoj će živjeti nakon vremena. Upravo je taj Put, o kojem u knjizi govori Kuzmič, smisao života – u njemu čovjek nije usmjeren samo na vrijeme, već ima pravu priliku da zadobije vječnost. Kao što i Isus opominje da se čitaju znaci vremena, kako bi se događaji mogli tumačiti očima vjere, tako i Kuzmič dotiče potrebu svjesnosti za stvarnošću – ona je prolazna, ali djela ostaju za vječnost.

Govoreći o makedonskom naprednom pomiritelju, protestantskom predsjedniku u pravoslavnoj zemlji Borisu Trajkovskom – koji je poginuo u zrakoplovnoj nesreći odlazeći na jednu konferenciju u Mostar – Kuzmič je citirao Lava Nikolajeviča Tolstoja: “Što dublje poznaješ život, tim manje vjeruješ da se on može uništiti smrću”.

I na kraju, umjesto klasičnog zaklju-

čka, Kuzmič u knjizi naglašava poruku, pomalo kao bačenu rukavicu suvremenom dobu: "Gdje se Bog i čovjek susreću tu se nebo i grad dodiruju". Kuzmič potvrđuje kako je moguće biti duboko uronjen u *vrijeme*, ali u isto vrijeme držati se *vječnosti*.

Iako će možda *nekim novim klincima* vremena o kojima piše Kuzmič izgledati daleko i teško razumljiva, važno je da ostave trag i pokušaju dokučiti gdje tražiti odgovor – jer vrijeme prolazi, ali vječnost je tu, samo je treba dohvatiti.

Robert Bogešić

Charles FINNEY

Lekcije o probuđenju

Savez građana za promicanje kršćanskih vrijednosti - Kraljevstvo, Zagreb, 2006, 493 str.

Tema probuđenja tijekom crkvene povijesti često je znala uzburkati duhove i stvoriti pristaše i protivnike tih događanja u crkvama. Često su probuđenja sačuvala crkvu od izumiranja i povratka u svijet te joj dala novi polet i snagu. Također smo svjedoci da je u povijesti Bog izlijevao svoga Duha na određene dijelove svijeta, a neka područja gotovo nikada nisu iskusila takvo Božje pohodeње. S pravom se postavlja pitanje zašto – zašto negdje Bog na takav način pohodi crkvu, a neke crkve ni približno ne iskuse tako nešto? Knjiga *Lekcije o probuđenju* daje svoj doprinos toj temi i nastoji odgovoriti na to, ali i mnoga druga pitanja.

Knjiga je podijeljena u 22 poglavlja, a u svakom autor obrađuje jedan aspekt, jednu temu koja se odnosi na probuđenje. U prvom poglavlju autor govori što je probuđenje, jasno ističući da to nije čudo, već logični rezultat pravilne primjene postojećih sredstava. Također definira rezultate koje ono donosi. Drugo poglavlje govori o tome kada je potrebno probuđenje i kada

se može očekivati. Treće poglavlje nam govori kako promicati probuđenje – što raditi i kako pripremiti put da se ono pojavi. Sljedeća tri poglavlja bave se temom molitve – molitve kao vrste posredovanja u promicanju probuđenja kojim se utječe na Boga. Autor u njima govori što je pobjedonosna molitva, što je molitva vjere i kako nam Duh pomaže u molitvi. Sedma lekcija donosi širi pregled uloge Duha Svetog u životu vjernika – zašto mnogi nemaju Duha i koje su posljedice kada je osoba ispunjena Duhom, a koje kada to nije. Osmo lekcija posvećena je molitvenim sastancima i u njoj autor navodi svrhu molitvenih sastanaka te daje savjete i primjere kako ih najučinkovitije voditi. Također se ističu zapreke koje narušavaju svrhu molitvenih sastanaka.

Od devete lekcije autor govori o sredstvima za probuđenje kojima se grešnici uvjeravaju i obraćaju. Deveta lekcija bavi se temom svjedočenja – kako i što vjernici trebaju svjedočiti. U tom poglavlju autor ističe golemu važnost i odgovornost vjer-

nika da svjedoče svojim primjerom, a ne samo riječima. Deseta i jedanaesta lekcija bave se temom mudrosti. U ta se dva poglavlja razmatra mudrost laika i službenika u ophođenju prema nevjerniku s ciljem da ga se dovede do obraćenja. Dvanaesta lekcija je posvećena temi propovijedanja evanđelja. Prije same razrade teme autor ističe da je svrha propovijedanja obraćenje i ističe 4 čimbenika kojima se pripisuje obraćenje: ljudima koji donose istinu, Bogu koji djeluje u obraćenju, istini koja sama po sebi ima snagu opresvjedočiti i grešniku koji i sam sudjeluje u toj promjeni. Nakon toga autor praktično govori kako primijeniti mudrost u propovijedanju za obraćanje grešnika. Trinaesta lekcija ističe odgovornost same crkve za probuđenje i pomaganje propovjednicima u propovijedanju. Autor se suprotstavlja uvijek prisutnoj tendenciji crkve koja misli da je samim zapošljavanjem propovjednika napravila sve što treba i sada je propovjednik jedini odgovoran za djelovanje i promicanje probuđenja. Četrnaesta lekcija je posvećena formama javnog bogoštovlja. Autor u njoj daje kratak i sažet povijesni pregled formiranja i oblikovanja javnih bogoslužja ističući kako je svaka nova forma bila prihvaćena uz mnogo protivljenja. Također jasno ističe da je uvijek kada se crkva smirila i počela oslanjati na određeni izvanjski oblik činjenja stvari, Bog počeo činiti nešto novo.

U petnaestoj lekciji autor govori o zaprekama probuđenja te navodi motive i ponašanja vjernika i crkve koja ubijaju probuđenje. U šesnaestoj lekciji autor govori o neophodnosti i važnosti djelovanja u zajedništvu. Ističe se čitav niz stvari, vjerovanja i praksi u kojoj vjernici moraju imati jedinstveno stajalište i zajedništvo jer samo se tako mogu postići blagoslovi. U sedamnaestoj i osamnaestoj lekciji autor se bavi načinima kako crkve i vjernici

moгу vjernicima dati lažnu nadu koja će ih na kraju odvratiti od stvarnog obraćenja te ističe koji je ispravan način rada s takvim ljudima. Devetnaesta i dvadeseta lekcija bave se radom s mladim obraćenicima. U njima autor posvećuje pažnju onome čemu bi se trebalo poučavati mlade obraćenike, a čemu ne, te se bavi ispovijedanjem vjere i kritizira tadašnje običaje vezane uz primanje takvih ljudi u članstvo crkve. Dvadeset i prva lekcija je posvećena temi otpadništva. Autor definira što nije, a što jest otpadništvo, koji su dokazi i posljedice otpadništva te kako se izvući iz takva stanja. Dvadeset druga lekcija, ujedno i zadnja, govori o rastu u milosti. U njoj se definira što je milost, što znači rasti u milosti, koji su uvjeti rasta u milosti, što je dokaz rasta u milosti i, na kraju, kako rasti u milosti. U dodatku knjiga donosi životopis Finneyja i kratka pojašnjenja određenih pojmova koji pojažu u čitanju knjige.

Lekcije o probuđenju daju kratko, sistematsko, ali sveobuhvatno učenje na temu probuđenja. Lekcije su tematski posložene u logičnom nizu i tako pridonose jasnoći i razvoju teme. Na početku svake lekcije autor daje kratak uvod u temu, kaže o čemu će govoriti i dalje to razlaže. Svaka je lekcija podijeljena na odjeljke i pododjeljke što pridonosi jasnoći teksta i olakšava praćenje teme – tek ponekad zbog previše odjeljaka i pododjeljaka lekcije mogu postati naporne za čitanje i pomalo monotone u svom nabrajanju. Kao temelj za svoje lekcije autor se ponekad poziva na stihove iz Biblije pa ih onda razlaže, a u nedostatku stihova koristi se logikom i tako izvodi zaključke. U razradi tema ponekad citira mišljenja svojih suvremenika koji potvrđuju njegove teze ili navodi tuđe citate kao negativne primjere. Knjiga ne sadrži izvore citata.

Ovo je knjiga koja se čita polako i s razmišljanjem. Čitati je brzo značilo bi

propustiti genijalnost Finneyjeva uma koji logično, a opet duboko i oštroumno, ulazi u problem te dijagnosticira njegove uzroke i posljedice. Knjiga traži određeno poznavanje teologije općenito, a onda i same Finneyjeve teologije i to zbog dubine i istančanosti s kojima Finney govori i razrađuje lekcije. Iako je glavna tema probuđenje, Finney se dotiče i drugih teoloških tema kao što su uloga Duha u obraćenju, treba li forma bogoslužja biti čvrsto zapisana i određene ili slobodna, važnost i uloga teološkog obrazovanja, odgovornost crkve za spasenje ljudi, doktrina o predodređenju, uloga ljudskog razuma i volje u vjeri itd.

Ovu knjigu možemo smatrati Finneyjevom sistematskom teologijom na temu probuđenja. Njena posebna vrijednost leži u tome što Finney temu probuđenja obrađuje i donosi iz vlastitog iskustva. Navodeći vlastite doživljaje daje autoritet i kredibilitet onome što govori. Knjiga bi zasigurno izgledala puno drugačije da ju je napisala osoba koja nikada nije iskusila probuđenje.

Ova knjiga ima prvenstveno praktičnu pa tek onda teološku vrijednost. Pra-

kličnu zato što autor pokazuje što i kako treba raditi na probuđenju, a ne upušta se preduboko u doktrinarne rasprave. Teološku zato što Finneyjeva teologija na neki način proizlazi iz njegove prakse, iskustva i promišljanja o ovoj temi (bar u ovoj knjizi). Iako se Finneyjevi plodovi i rezultati ne mogu osporiti, neka njegova teološka promišljanja (kao što su sloboda ljudske volje, uloga krivnje u životu vjernika, "prokletstvo vjernika" ako je u neposluhu, perfekcionizam...) zaslužuju pažljivo čitanje i razmatranje, a ne samo slijepo prihvaćanje svega što govori.

Tema probuđenja uvijek je aktualna tema jer uvijek trebamo više Božje sile i slave. Zbog vrlo malog (ili gotovo nikakvog) broja knjiga na hrvatskom jeziku o ovoj temi, ova će knjiga barem malo popuniti prazninu na tome području. Prvenstveno je namijenjena "gladnim dušama" – vjernicima, pastorima, teolozima koji čeznu za Bogom i njegovim slavom – ali može poslužiti studentima teologije i svim ostalim zainteresiranima kao polazna točka za proučavanje Finneyjeva lika i djela.

Ervin Budiselić

Stanko JAMBREK

Kršćanstvo i New age duhovnosti

Zagreb, Bogoslovni institut, 2005, str. 256

Stanko Jambrek završio je studij teologije i magisterij iz povijesti crkve na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, a doktorirao je iz teologije u SAD-u i jedan je od vodećih hrvatskih protestantskih teologa koji se bave poviješću crkve i proučavanjem pokreta new agea. Na Bogoslovnom

institutu u Zagrebu predvodi istraživanje povijesti i suvremenih zbivanja u crkvama reformacijske baštine.

Upravo je knjiga "Kršćanstvo i New age duhovnosti – sličnosti i suprotnosti" ozbiljniji pokušaj da se prikažu suprotnosti i sličnosti između biblijskog kršćanstva

i new agea.

To nije prvi pokušaj autora da se pozabavi temom new agea tako da ova knjiga predstavlja daljnje produbljivanje toga proučavanja i istraživanja. Autor je u svojoj prvoj knjizi "New age i kršćanstvo" (Zaprešić, Matica hrvatska Zaprešić, 1997) s pozicije protestantskog teologa ukazao na probleme s kojima se suočava moderno kršćanstvo, pa i opasnostima koje mogu utjecati na "duhovnu zakržljalosť" vjernika.

Činjenica je da se nastavlja trend s kraja 20. stoljeća i da čovječanstvo i dalje zapljuskuju valovi novih religijskih pokreta – kao što kaže jedna stara pjesma, "na istoku ništa novo, na zapadu stare priče". Gotovo sve što se može staviti pod nazivnik "alternativno" ulazi u poplavu mistične duhovnosti. Pojam new agea ili novog doba označava skupine duhovnih strujanja u zapadnim civilizacijskim krugovima, posebno u dominirajućim konformističkim slojevima.

New age ne predstavlja kontrakulturu iz razdoblja 60-ih i 70-ih koja je tada preplavila zapadnu Europu i Sjevernu Ameriku te ostavila utjecaj i u nekim krugovima ostalih civilizacija. Za razliku od kontrakulture new agea ne predstavlja pokret koji bi se bavio političkim ili ideološkim radikalizmom, niti pokazuje tendencije sukobljavanja s postojećim poretom. Parafrazirajući Karla Marxa koji je govorio da je "religija opijum za narod", moglo bi se reći da new age predstavlja "opijum srednje klase".

Čitajući ovu knjigu može se uočiti kako Jambrek ne ulazi u prepisku i spekulativnu raspravu s tim pokretom, niti šopingira idejama, što je karakteristika new agea. On jednostavno navodi činjenice i nudi rješenje eventualnih problema. Knjiga ne predstavlja neku vrstu švedskog stola pa neka svatko uzme ono što mu se sviđa

– autor nudi slobodu izbora, ali pri tome ukazuje na mogućnost pravog izbora. Ne uvjerava, ne ističe ekskluzivitet. Daje osnovne pojmove i tumačenja te teološki aspekt new agea, ali ne takav da ga razumiju samo teolozi, već i svaki čitatelj.

Knjiga se sastoji od četiri glavna dijela, dok se u petome uz literaturu nalazi kratki pregled učenja biblijskog kršćanstva i duhovnosti new agea te rječnik pojmova. U prvome dijelu knjige, "U potrazi za ispunjenim potrebama", autor ukazuje na ljudska traganja radi zadovoljavanja svojih temeljnih potreba. Kao što navodi Jambrek, ta traganja najčešće mogu odvesti ili prema kršćanskoj duhovnosti ili prema duhovnosti new agea.

U drugome dijelu, "New age duhovnosti", prikazana je duhovna povijest te temeljna vjerovanja pokreta new age. Iako je pokret dosta difuzan, autor izdvaja nekoliko zajedničkih obilježja: panteizam, monizam, animizam, neosobni bog, božanskost čovjeka, moć za osobno i subjektivno stvaranje realnosti, reinkarnacija, karma, univerzalna religija te novi svjetski poredak.

New age, bez obzira o kakvom se sklopu duhovnih tendencija radi, u biti predstavlja odbacivanje hijerarhijskog ustroja religioznih učenja, a usmjeren je na ezoterične i okultne doktrine iz cijelog svijeta, uz parcijalno usvajanje modernih znanstvenih i paraznanstvenih paradigmi. Upravo u središnjem, trećem dijelu knjige, "Biblijsko kršćanstvo nasuprot new age duhovnostima", autor nastoji ukazati na nepremostive razlike i suprotnosti između kršćanstva utemeljena na Bibliji i pokreta new agea i njegove duhovnosti. S jedne je strane Božja objavljena riječ nasuprot različitim vrelima objava. Osoban Bog otac suprostavljen je bogovima religija koji u new ageu nemaju osobnosti. Isus Krist

predstavljen je u new ageu kao učitelj, za razliku od kršćanskog poimanja Spasitelja svijeta. Dok se u kršćanstvu govori o Duhu Svetomu kao jednoj od osoba trojedinog Boga, new age gotovo i ne poznaje pojam Duha.

Jambrek posebno ukazuje i na različito poimanje čovjeka. Dok kršćanstvo ukazuje na to da je čovjek Božje stvorenje, u new ageu smatraju da je čovjek samo dio svega što postoji. Sličnu suprotnost navodi i u pogledu grijeha i spasenja – u kršćanstvu je naglasak na spasenje, dok je u new ageu u prvom planu samoostvarenje.

Autor posebno navodi i različito poimanje postojanja anđela. U kršćanstvu su oni Božja stvorenja, a u new ageu predstavljaju pojmove okultnih aktivnosti. Što se tiče Sotone i zlih duhova, autor predočuje niz argumenata koji potvrđuju njihovo postojanje, kao i različita tumačenja drugog Kristova dolaska. Problem je u tome što pripadnici new agea očekuju neosobnog krista – s malim “k” – dok kršćani vjeruju da će Kristov dolazak predstavljati sveopće iskustvo u kojem će “svako oko” posvjedočiti o tom dolasku.

Veliku vrijednost ovoj knjizi daje četvrti dio u kojem autor ne namjerava ostati

na teoretskoj razini, već se izdiže na praktičnu. U tom poglavlju, “Kršćanstvo kao živi odnos s Bogom”, Jambrek predstavlja svjedočanstva osoba koje su, svaka na svoj način, bile uključene u pokret ili su imale neki kontakt s new ageom. Čitajući njihova iskustva moguće je vidjeti gdje se nalazi izlaz iz iskustava tog pokreta, ali i kakav život nastaviti živjeti. Važno je uočiti da se ta iskustva ne odnose samo na osobe koje žive “tamo negdje”, već se mnoge stvari događaju i u “vlastitom dvorištu”. Autor želi isprovocirati reakciju kod kršćana i njihovog duhovnog stanja jer činjenica je da new age ne predstavlja religiju u nastajanju, već simptom svjetonazorske krize i pogodno tlo za cvjetanje spiritualnog sinkretizma svake vrste.

Kao što Jambrek ukazuje, new age polako pušta korijene u općoj duhovnoj krizi koja zahvaća Zapad već stoljećima. Sud koji je poljski filozof Leszek Kolakowski dao o marksizmu – da je riječ o samoobožavanju čovjeka – vrijedi i za new age; hoće li završiti kao svi kolektivni i individualni pokušaji samoobožavanja, kao komična strana ljudske muke, ostaje na prosudbi čitateljima. Jambrek samo nudi ključ za otvaranje vrata.

Robert Bogešić

Dragan VELEŠANOV

Protestantizam u Makedoniji 1868.-1922.

Bogoslovni institut, Zagreb, 2007, 158 stranica

Ove se godine na hrvatskom knjižnom tržištu pojavila tematikom pomalo neobična knjiga - *Protestantizam u Makedoniji 1868.-1922.* Ponajprije neobična zato što se hrvat-

ski čitatelj (najšire uzevši) rijetko susreće s knjigom koja obrađuje bilo kakvu tematiku vezanu uz Makedoniju, dragu i prijateljsku zemlju s kojom smo donedavno bili i u

istoj državi i s kojom gajimo dobre odnose na različitim razinama, ali se jednostavno nije nametnula kao popularna referentna točka u hrvatskom društvu. Drugi je razlog taj što će sintagma "protestantizam u Makedoniji" najvećoj većini hrvatskog čitateljstva zasigurno zvučati strano jer se u misaonom konceptu hrvatskog čovjeka kao religijski identitet Makedonca nužno (i isključivo) pretpostavlja pravoslavlje, tako da (mu) je svako povezivanje Makedonije ili Makedonaca s protestantizmom strano i (gotovo) nezamislivo. Treći je razlog vremensko razdoblje koje se u knjizi prvenstveno obrađuje – kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća – razdoblje koje je suvremenom čovjeku, naviklom na brze promjene unutar već samo jedne godine, suviše daleko i često nezanimljivo. Ipak, postojao je interes da se ova knjiga napiše i objavi na hrvatskom jeziku, o čemu će više riječi biti nešto kasnije.

Autor knjige je mladi (rođen 1979) makedonski evanđeoski teolog i pastoralni djelatnik koji je teološku pismenost stekao studirajući na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku, gdje je diplomirao 2002. Po diplomiranju ostao je u Hrvatskoj (nije se vratio u rodnu Makedoniju u kojoj je živio sve do završetka srednje škole) i otada pastoralno djeluje najprije u Vukovaru (od 2002. do 2003.), a potom u Slatini i Virovitici (od 2003. do danas).

Kao što se može vidjeti iz autorova *Predgovora*, knjiga je nastala u tri navrata na tri različita mjesta. Svojevrna osnova knjige nastala je tijekom autorova pisanja diplomskog rada na spomenutom teološkom fakultetu, pod vodstvom uvaženog i prerano preminulog crkvenog povjesničara prof. dr. Mihaela Kuzmiča. Važnu nadogradnju prvotne osnove autor je napisao tijekom kratkog studijskog istraživačkog boravka (odmah po diplomiranju)

na Wheaton Bible Collegeu u SAD-u, pod vodstvom mentora prof. dr. Grega Bealea i prof. dr. Waltera A. Ellwella. Konačni oblik knjiga je dobila tijekom autorove pastoralne službe u Slatini.

Knjiga je napisana u obliku popularno-znanstvenog djela, a stilom i jednostavnošću čini štivo dostupno najširem čitateljstvu, istodobno zainteresiranima pružajući dodatne bibliografske podatke o izvorima navedenih informacija, u podnožnim napomenama. Važno je istaći da je bogato ilustrirana mnoštvom (crno-bijelih) fotografija, a praćenje pisanog sadržaja olakšavaju i tablice s podacima te zemljopisne karte.

Knjiga se sastoji od šest glavnih dijelova. U prvom dijelu, naslovljenom *Tko su Makedonci?*, autor na desetak stranica objašnjava porijeklo naziva makedonske zemlje i naroda, ukazujući na antičke korijene i jedinstven identitet makedonskog naroda s jezikom, kulturom i svim drugim posebnostima koje jedan narod čine samosvojnim. Polazi tako od kralja Perdika iz 7. st. prije Krista, koji je osnovao antičku Makedoniju, i zaustavlja prikaz otprilike na 7. st. poslije Krista, kada se, uslijed velike seobe Slavena, dogodilo vrlo značajno miješanje antičkih Makedonaca (koji su već bili izmješani sa Grcima u prethodnim razdobljima) s novopridošlim Slavenima.

U drugom dijelu knjige, naslovljenom *Religijska slika Makedonije prije Otomanskog kraljevstva*, autor na nekoliko stranica sažeto prikazuje razvoj kršćanstva u Makedoniji od samih početaka kršćanstva pa do turskog osvajanja tog prostora. Kao vrhunac makedonskog predotomanskog razdoblja, Velešanov ističe djelovanje dvojice solunske braće, Ćirila i Metoda, u 9. st. – oni su utemeljili slavensku pismenost na širem području Balkana, nakon čega se u makedonskom gradu Ohridu osniva sveučilište,

pri kojemu su se osobito istakli učenici Ćirila i Metoda: Kliment Ohridski, Naum Ohridski i Konstantin Bregalnički.

U trećem dijelu knjige, naslovljenom *Makedonija u vrijeme Otomanskog kraljevstva, XV.-XX. stoljeće*, autor najprije na desetak stranica prikazuje povijest Makedonije navedenog razdoblja u općenitom smislu, a zatim na nekoliko stranica prikazuje povijest i stanje Pravoslavne crkve u Makedoniji tog razdoblja. Opisuje kako je krajem 14. st. ta zemlja, kao i sve druge zemlje na Balkanu, doživjela jednu od najvećih katastrofa u svojoj povijesti – pad pod Turke, pod čijom je okupacijom ostala pet stoljeća – od 15. do 20. Makedonski narod, koji je za to vrijeme bio mnogostruko potlačen i izrabljiv, u 19. st. počinje jačati nacionalnu svijest i krajem tog stoljeća, a osobito početkom 20, organizira se u revolucionarne organizacije radi podizanja općeg ustanka u Makedoniji i oslobođenja od Turaka. Tako je 1903. godine organiziran veliki (*Ilindenski*) ustanak koji su vojno daleko nadmoćniji Turci ugušili u krvi. Što se tiče Pravoslavne crkve tog razdoblja u Makedoniji, ona je (institucionalno) uživala relativan mir jer se turska vlast nije miješala u kršćanski vjerski život. Ipak, to makedonskom narodu nije pružalo utjehu, jer je ta crkva, pod utjecajem moćnih makedonskih susjeda, bila podijeljena zapravo na tri crkve: grčku, bugarsku i srpsku. Budući da je kler svake od navedenih crkava držao bogoslužje i propovijedao na svom jeziku, narod je bivao sve pasivniji i propadao sve više duhovno, ali i intelektualno jer su škole najčešće bile pridružene crkvama.

U četvrtom dijelu knjige, naslovljenom *Počeci protestantskog misijskog rada u Makedoniji*, autor na tridesetak stranica predstavlja pojavu i razvoj protestantizma, odnosno protestantskih misija u 19. st. na makedonskom području (koje je tada još

bilo pod turskom okupacijom), te misijsko djelovanje očitovano u otvaranju škola, radu među (ponajprije političkim) zatvorenicima i u različitim humanitarnim aktivnostima. Budući da je Otomansko Carstvo u 19. st. postalo sve otvorenije za raznovrsnu suradnju s drugim državama, uspostavilo je, između ostalog, diplomatske odnose sa SAD-om, što je omogućilo američkim protestantskim misionarima da slobodno započnu svoj misijski rad na području Carstva, pa tako i u Makedoniji. Iako je prvotni cilj američkih misionara bio evangelizirati muslimane, brzo su se preorijentali na rad s "nominalnim" kršćanima koje su ondje zatekli jer su vidjeli da ondje uglavnom "prave spoznaje Boga nije bilo" (53).

U petom dijelu knjige, naslovljenom *Kronološki redoslijed početaka protestantskih (kongregacionalnih) crkava u Makedoniji*, autor na pedesetak stranica predočava početke protestantskih (kongregacionalnih) crkava, navodeći najosnovnije podatke do kojih je uspio doći i prilaže (crno-bijele) fotografije današnjih crkvenih zgrada (u mjestima o kojima je riječ) i sadržaja koji čitatelju mogu približiti grafički iznesenoj u tekstu. Velešanov tako navodi 15 gradova i sela u kojima su u razdoblju 1868-1899. osnovane protestantske crkve u Makedoniji.

U šestom (i posljednjem) dijelu knjige, naslovljenom *Podjela Makedonije 1913. godine*, autor na desetak stranica prikazuje kako je (okupacijska) podjela Makedonije između Bugarske, Srbije i Grčke 1913. godine utjecala na to da se u nekim dijelovima Makedonije zabrani rad kongregacionalnih misija. One su onda neke svoje crkvene zajednice zajedno s pripadajućim nekretninama prepuštale drugim protestantskim zajednicama kojima je rad na određenim područjima bio dopušten.

Smatram da je autor u svom prikazivanju povijesnog konteksta naslovom naznačene teme kojiput otišao ipak preširoko. Naime, iako je samo po sebi zanimljivo saznati neke činjenice (i pretpostavke) o porijeklu i razvoju nekog naroda (osobito ako se radi o nama gotovo susjednom narodu, kao što je makedonski), čitatelj sigurno neće očekivati susret s tolikom količinom informacija općepovijesnog i geopolitičkog karaktera kada posegne za knjigom čiji naslov najavljuje predstavljanje (povijesti) protestantizma u Makedoniji s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Ovdje je svakako potrebno razumjeti breme domoljubne težnje makedonskog autora da (osobito nemakedonskom) čitateljstvu predoči jedinstvenost i vrijednost makedonskog naroda kroz njegovu tisućljetnu borbu za očuvanje vlastitog identiteta. Ono što donekle može opravdati uvrštavanje širokog općepovijesnog uvoda s prikazom borbe makedonskog naroda za očuvanje vlastitog identiteta jest činjenica da je upravo djelovanje protestantskih misionara (najprije američkih, a onda sve više i domaćih) značajno pridonijelo očuvanju (i unapređenju) tog identiteta, ponajprije osnivanjem škola.

Što se tiče aktualnosti teme, smatram da je hrvatski izdavač napravio puni pogodak objavljujući ovu knjigu na hrvatskom jeziku/tržištu jer hrvatska (ponajprije intelektualna, a onda i najšira) javnost treba uvijek iznova biti upoznavana i podsjećana (pa i na tuđim primjerima) da protestantizam nije "neko strano tijelo ili mračna sila koja se 'jučer' pojavila negdje na Zapadu i sad nas želi otrgnuti od našeg identiteta i na neki način otuđiti", nego, baš naprotiv, da je upravo protestantizam bio jedan od važnih čimbenika u očuvanju i razvoju identiteta mnogih naroda (pa i hrvatskoga) kroz dugi niz godina, nerijetko i stoljećâ.

Tematski je knjiga zanimljiva ponaj-

prije stoga što većini hrvatskih čitatelja ne bi palo na pamet da je protestantizam postojao u Makedoniji već u 19. stoljeću, a još manje da je toliko značajno doprinio očuvanju i razvoju identiteta makedonskog naroda. Kao osobitu zanimljivost knjige istakao bih da je iz njezinog sadržaja razvidno da je (u svijesti hrvatskih čitatelja "duboko pravoslavni") makedonski narod kroz nekoliko svojih posljednjih stoljećâ (osobito razdoblja pod Turcima od 15. do 20. st) svoj nacionalni identitet sačuvalao često unatoč tuđinskim interesima (nažalost) instrumentaliziranoj Pravoslavnoj crkvi, a (od kraja 19. stoljeća) velikim dijelom zahvaljujući upravo ("stranim") protestantskim misijama. Protestantski misionari ponajprije su se nepristrano zalagali za svekoliko dobro i razvoj makedonskog naroda, a tek između ostaloga su nenametljivo naviještali Radosnu vijest.

Što se tiče metode, unatoč korištenju dvadesetak primarnih izvora, knjiga je prije svega obrađena kompilacija (do sada na hrvatskom neobjavljenih, a u Makedoniji manje-više objavljenih) sekundarnih izvora i materijala. Autor je pošteno dokumentirao svoje izvore, ali bi bilo još bolje da je pri navođenju nekih sekundarnih izvora navodio (ako je poznato) i primarne izvore iz kojih njemu referentni sekundarni izvori crpe građu. To bi uvelike olakšalo posao kasnijim istraživačima, a zainteresiranijim čitateljima bi pružilo još vjerodostojnije štivo.

S obzirom na kompoziciju, uz ranije naveden prigovor o preširokom i predetaljnom općepovijesnom uvodnom dijelu, može se reći da knjiga ima u načelu uravnoteženu, prema zahtjevima temâ i podtemâ prilagođenu kompoziciju. Mjestimične neuravnoteženosti, osobito u petom dijelu knjige (u kojemu se obrađuju počeci pojedinih protestantskih crkava) gdje su

neke crkve detaljnije obrađene (na nekoliko stranica) dok se neke druge gotovo samo spominju na površini manjoj od jedne stranice, očito su uzrokovane nedostatkom izvora.

Ozbiljan prigovor upućujem lektoru/korektoru koji je previdio mnoštvo pravopisnih i gramatičkih grešaka. Jezično osvještenijem i osjetljivijem čitatelju one bi počesto mogle prouzročiti frustracije.

Mora se priznati da je autor ostao do sljedan sebi i u knjizi ostvario *Predgovorom* najavljene i naznačene ciljeve. Protestantske kongregacionalne misionare argumentirano je prikazao kao zaslužne nastavljače ćirilo-metodskog vjerskog i intelektualnog prosvjetljivanja makedonskog naroda krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a svoj prikaz obogatio je mnoštvom starih i suvremenih fotografija (što pohvaljujem kao

osobitu vrijednost knjige). Iako se možda mogao steći dojam da je moj sud o knjizi uglavnom negativan, ovdje izričito naglašavam da mi se knjiga sviđa i da se slažem s urednikom knjige, dr. Stankom Jambrekom, u prosudbi (napisanoj na unutrašnjoj strani koricâ knjige) da knjiga predstavlja "vrijedan doprinos poznavanju nedovoljno obrađene povijesti protestantskog djelovanja u Makedoniji potkraj devetnaestog i početkom dvadestog stoljeća". Dakle, iako se uvijek može bolje (o čemu svjedoče neke moje negativne kritike), knjiga uistinu predstavlja vrijedan i na hrvatskom jeziku jedinstven doprinos poznavanju spomenute tematike te je kao izvrsnu polazišnu točku od srca preporučujem zainteresiranim čitateljima. Autoru, kojemu je knjiga prvijenac, čestitam na urađenome i želim svaki uspjeh u budućem radu!

Tomislav Vidaković

Primljene publikacije

- Bartleman, Frank, *Azusa ulica*, Izvori, Osijek, 2006., 124 str.
- Geisler, Norman L., *Kršćanska etika*, Bogoslovni institut, Zagreb, 2005., 328 str.
- Jambrek, Stanko (priredio), *Leksikon evanđeoskoga kršćanstva*, Bogoslovni institut i Prometej, Zagreb, 2007., 444 str.
- Johnson, Bill, *Kad nebo osvaja zemlju*, Izvori, Osijek, 2006., 168 str.
- Milić, Jasmin, *Povijesni pregled liturgije*, Kršćanski centar "Dobrog pastira", Osijek, 2007., 192 str.
- Novi zavjet i Psalmi*, Hrvatski biblijski nakladnik, Varaždin, 2006., 592 str.
- Novi zavjet: Suvremeni prijevod*, Svjetski biblijski prevodilački centar i Biblijsko društvo u RH, Zagreb, 2006., 488 str.
- Šarić, Ivan Evanđelist, *Biblija: Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, 2006, 1215 str.
- Tozer, A. W. , *Potruga za Bogom*, Evanđeoska crkva, Sarajevo, 2006., 122 str.
- Yancey, Philip, *Isus kakvog nisam poznavao*, Prometej, Zagreb, 2007., 284 str.
- Velešanov, Dragan, *Protestantizam u Makedoniji 1868. – 1922.*, Bogoslovni institut, Zagreb, 2007., 158 str.

Obavijest suradnicima

Kairos je znanstveni evanđeoski teološki časopis u kojem se objavljuju članci iz biblijske, sustavne, povijesne i primijenjene teologije, etike, povijesti Crkve, sociologije religije, filozofije i života Crkve. Časopis objavljuje znanstvene radove koji se kategoriziraju u skladu s preporukama Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Kairos objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzijском postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni ili stručni trebaju imati najmanje dvije pozitivne recenzije. Recenzije su anonimne. Časopis objavljuje bez recenzije članke relevantnog sadržaja za evanđeosko kršćanstvo, promišljene stručno i napisane lijepo.

Kategorizacija članaka: izvorni znanstveni rad, prethodno priopćenje, pregledni članak, izlaganje na znanstvenom skupu ili konferencijsko priopćenje, stručni članak, recenzija ili stručni prikaz. Autor može predložiti kategoriju, a uredništvo će konačnu odluku donijeti na temelju prijedloga recenzenata.

Jednom prihvaćeni članak za objavljivanje obavezuje autora da isti članak ne smije objaviti drugdje bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo. Uredništvo će obavijestiti autora o prihvaćanju ili neprihvaćanju članka za objavljivanje. Uredništvo prihvaća za objavljivanje neobjavljeni članak, napisan na hrvatskom ili engleskom jeziku.

Članak treba biti poslan poštom u tri primjerka i elektroničkom poštom ili na CD-u. Uredništvo zadržava pravo urediti članak prema standardima časopisa kao i standardima hrvatskoga i engleskoga jezika. Članak treba poslati na sljedeću adresu: Biblijski institut, Kušlanova 21, 10000 Zagreb i e-mail: stanko.jambrek@zg.t-com.hr

Molimo suradnike da slijede tehničke upute:

Članak

1. Članak, uključujući sažetak, bilješke i popis literature, može biti od 16 do 32 kartice teksta (1800 slovnih mjesta). Stranice moraju biti numerirane.

2. Na prvoj stranici treba biti naslov članka, autorovo ime i prezime, naziv i adresa ustanove u kojoj radi autor, e-mail adresa i sažetak.

3. Preporučuje se autorima da upućivanje na tuđe tekstove i citiranje izvora navode u tekstu, a ne u bilješkama. Referenca se stavlja u zagrade i sadrži prezime autora, godinu izdanja i, ako je riječ o citatu, broj stranice, primjerice (Johnson, 1999) ili (Johnson, 1999:21). Ako rad ima dva autora, treba navesti oba, primjerice (Buden i Robinson, 2001). Autore molimo da bilješke rezerviraju isključivo za komentiranje ili dopunu rečenog u tekstu.

4. Popis literature (bibliografija) s punim podacima o svim djelima koja se spominju u referencama navodi se na kraju rada. Radovi se navode abecednim redom prema prezimenima autora i kronološkim redom za radove istog autora. Ako se navodi više radova istog autora, koji imaju istu godinu izdanja, treba ih razlikovati slovima (a, b, c itd) iza godine izdanja. U slučaju zajedničkog rada više autora u popisu literature navode se svi autori. Za mrežno dostupne radove potrebno je, nakon dostupnih osnovnih referenci (naslova i imena autora), navesti izvor (<http://>) i datum učitavanja. Detaljne upute nalaze se na web stranici *Kairosa*.

5. Ako je članak pisan na hrvatskom jeziku mora imati sažetak na hrvatskom na početku članka i sažetak na engleskom (Summary) na kraju članka. Članak napisan na engleskom mora imati sažetak na engleskom jeziku na početku i sažetak na nekom drugom jeziku na kraju. Sažetak treba biti između 15 i 20 redaka (100-250 riječi) i treba sadržavati opći prikaz teme (cilj rada), metodologiju rada, rezultate i zaključak.

Recenzija

Recenzirana može biti knjiga na hrvatskom ili kojem drugom jeziku tiskana prije ne više od dvije godine od dana zaprimanja recenzije za tisak. Tekst recenzije može biti od tri do osam kartica. U prvome redu prve stranice nalazi se ime i prezime autora recenziranog djela. U drugom redu nalazi se naslov recenziranoga djela napisan velikim slovima, a podnaslov, ako je potrebno, napisan malim slovima. U trećem je redu naziv nakladnika, mjesto i godina izdanja te broj stranica. Recenziju na kraju teksta potpisuje recenzent.

Obavjesti i informacije

Časopis objavljuje i izvještaje i informacije o značajnim raspravama, znanstvenim skupovima i konferencijama te ostalim važnim događajima u Hrvatskoj i inozemstvu. Izvještaji mogu biti dugački do tri stranice i moraju biti potpisani.

Teme i rokovi

Svaki broj ima temu, ali se bez obzira na temu objavljuju i članci koji su pristigli u uredništvo i imaju pozitivne recenzije. Teme za sljedeće brojeve su:

- Broj 2, studeni 2007.: *Sto godina pentekostnog pokreta u Hrvatskoj*
(članci se primaju do 15. rujna 2007).
- Broj 3, svibanj 2008.: *Jedinstvo i zajedništvo kršćana*
(članci se primaju do 15. ožujka 2008).
- Broj 4, studeni 2008.: *Evanđeosko kršćanstvo i naviještanje evanđelja*
(članci se primaju do 15. rujna 2008).